

Jegyzetek

- ¹ Jerzewski, Leopold: *Katyn, 1940* (Babits Kiadó, Szekszárd, 1990)
² Sutarski, Konrad: *Az én Katynom. Mój Katyn* (magyar és lengyel nyelven) (Püski Kiadó, Budapest, 2010)
³ *Magyar Orvostörténeti Lexikon*. Szerkesztette Kapronczay Károly (Mundus Kiadó, Budapest, 2004)

- ⁴ Vincze János: *Dr. Orsós Ferenc professzor igazsága*. Társ szerző Vincze-Tiszay Gabriella (NDP Kiadó, Budapest, 2012)
⁵ Legfőbb Ügyészség, Végzés, 2012. szeptember
⁶ Fővárosi Törvényszék, Ítélet, 2012. november
⁷ Legfőbb Ügyészség, Végzés, 2012. december

Jakab Éva *Borvétel és kockázat* című tanulmányának szűkebb értelemben vett célja a veszélyviselés (*periculum*¹) és a kockázatelosztás szabályainak vizsgálata az *Imperium Romanum* területén kötött adásvételi szerződések, azon belül is a borvételek körében. A szerző azonban a jogintézmények vizsgálatán keresztül jóval tágabb értelemben meghatározható kérdésekre keresi a választ: milyen a jogi normák és a privát autonómia (szerződési szabadság) egymásra gyakorolt hatása az ókori gazdasági jogéletben? A *cautelaris praxis* által kidolgozott formulák, szokások milyen befolyással bírtak a római jog fejlődésére, illetve ismerték-e, használták-e a mindennapok szerződési gyakorlatában a római jog „diszpozitív normáit”? A *law in books* és a *law in action* kölcsönhatásának az antik jogéletben végzett vizsgálata aktualitással is bírhat, hiszen ha ezek a szerződési gyakorlatban kialakult szokások idővel az ilyen típusú szerződések természetes alkatrészei lettek (*naturalia negotii*), akkor a *lex contractus* szabályai által a jusztinianuszi jog közepkorban történt újrafelfedezését követően a *ius commune* részévé válva a mai európai jogélet részét is képezhetik.

A mű nem a jogintézményeket tematikusan feldolgozó, szigorúan dogmatikai szempontok szerint rendszerező római jogtörténeti elemzés, hanem alapkutatás, amelyben a szerző konjunktív forráshasználatra törekszik. Részleteiben elemzi az Egyiptom provincia területén papiruszokon dokumentált borvételi gyakorlat (a római jogi kutatásokban eddig nem vagy nem kellő mértékben vizsgált) iratait (szerződéseket, mellékegyezményeket, egyéb okiratokat, leveleket), majd megállapításait a gaiusi *Institutiók*, a *Digesta* által megőrzött jogtudósi irodalom és a *Codex Iustinianus* újraolvasott szövegeivel összefüggésben vizsgálja. A szerző a klasszikus jogi szövegmagyarázat módszerein kívül felhasználja a korabeli irodalmi források jogi relevanciával bíró részeit, és figyelembe veszi az ókortörténet, ókori gazda-

KÖNYVEKRŐL

Borkultúra és jog az antik Rómában

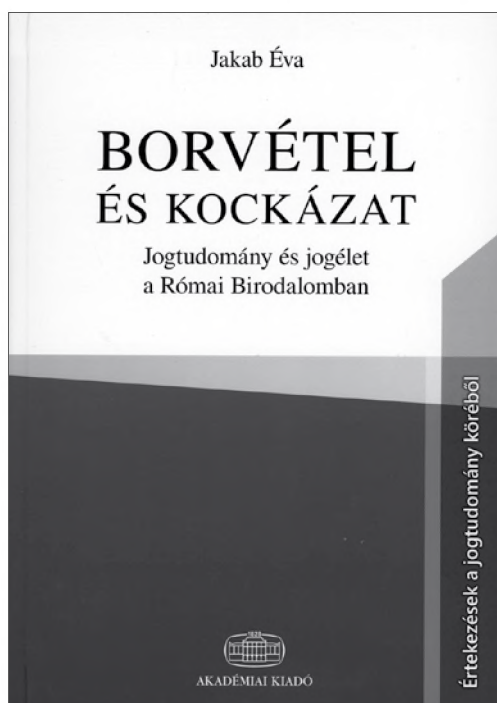
Jakab Éva monográfiája

Jakab Éva: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban*
 Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 246 p.
 ISBN 978 963 0590 594

ságtörténet, valamint a filológia eredményeit és irodalmát is, így az adott korszak gazdasági, társadalmi, jogi és kulturális viszonyainak kontextusában interpretálja a *praxist* és ezen keresztül a jogtudósi irodalmat is.

A források együttes használata során a szerző meggyőzően védi (epigráfiai és proszopográfiai kutatások eredményeivel is alátámasztva) kutatásainak egyik fő kiindulópontját, miszerint az ókori *Mediterraneum* világa a vizsgált időszakban (Kr. u.1–4. sz.) a népek erős mobilitásának eredményeként gazdasági egységet képezett, amely az egymástól távol lévő provinciákban hasonló jogi megoldásokat eredményezett. A különböző forrásrétegek összekapcsolásával interdiszciplináris eredményekről is beszámol. Az irodalmi forrásokban (Cato, Plinius, Varro) megemlített, latin nyelvű dokumentumok híján eddig nem igazolható gazdasági események, eljárások (pl. könyvelés, számadási listák, „pénztárkönyvek”)

nyomai az egyiptomi papiruszokban is megtalálhatók, s az irodalmi forrásokban talált, a római jogi kutatás által eddig nem vizsgált tények a papiruszok tükrében

olvasva egyértelmű római jogi jelentőséggel bírnak (pl. a *vis maior* körében értékelhető, vétlenség bizonyítására hozott intézői kifogások, *exceptiók*). A papiruszokon rögzített szerződésekhez tartozó egyéb dokumentumok vizsgálata során (pl. a könyvelések) eddig nem ismert technikákról is tudomást szerezhettünk.

A szerző vizsgálódásait a kijelölt időszak borvételi szerződési gyakorlatára és irodalmára korlátozza. Választását azzal indokolja, hogy a *Digesta* 18,6 címben (*De periculo et commodo rei venditae*) található, veszélyviselést szabályozó kazuisztikus döntések kétharmada a bor adásvételével foglalkozik. A szerző egy egyszerű statisztikával erősíti meg a további vizsgálódás indokoltságát. A *periculum* szó a két adásvételi jogot tartalmazó részben (D. 18,1; D. 19,1) 36 alkalommal fordul elő, összesen 26 *fragmentum*ban, a *periculum est emptoris* kifejezés összesen 12 szövegben, és 16 jogesetben döntenek úgy, hogy a vevő viselje a kockázatot (veszélyt). A *Digesta*ban a *periculum* részt szinte kizárólag a D. 18,6 rész tárgyalja, egyértelműen elkülönülve a szerződő partnerek fő kötelezettségével foglalkozó címtől. A 36 *periculum* döntésből 22 itt található. Ezekből 9 szövegben a vevő viseli a veszélyt, 12-ben az eladó. A *De actione empti et venditi* témakörétől való elválasztás arra utal, hogy a klasszikus római jogászok a veszélyviselés szabályait nem tekintették szorosan az adásvétel tartalmához tartozónak, nem tekintették az általánosan kikényszeríthető diszpozitív jognak. A D. 18,6 alatt összegyűjtött kazuisztikus döntések nem feltétlenül a *periculum est emptoris* szabályát mint diszpozitív főszabályt akarták illusztrálni, hanem a privát autonómia keretében megvalósuló kockázatosztás lehetséges megoldásait reprezentatív döntések kapcsán megvilágítani. Ehhez a felfogáshoz a kompilátorok is hűek maradtak.

Mivel a jogtudósi irodalom sokszor komprimáltan fogalmaz, ezért tartja fontosnak a szerző, hogy azt a szerződési gyakorlat összes rendelkezésre álló forrásanyagával összevessük. A borvétel szerződési gyakorlatának a szerző egyrészt a jogtudósi irodalomban (esetleg nem jogi irodalomban) feltárt eseteket, másrészt az utóbbi 60 évben Egyiptom területén feltárt görög nyelvű papirusztömegekből a témában elemzésre megfelelő minőségűnek ítélt és kiválasztott 43 okiratot érti. Ez utóbbiak szerződési kikötéseinek alapos vizsgálata során a következtetések levonásához helyenként statisztikai módszert is alkalmaz. Szakít azzal a 20. századi kutatásokban jellemző nézettel, hogy nem szabad a Római Birodalom egyes területein alkalmazott helyeniszti joggyakorlatot a római jogból kiindulva, annak terminológiáját használva kutatni. Módszerének alapköve, hogy a vizsgált időszakban a gazdasági élet szereplői az *Imperium Romanum* területén belül nem ismertek földrajzi határokat. A birodalom provinciái romanizált és hellenizált csoportokra oszthatók, de ez a különbség inkább kulturális szinten, mint jogi téren jelentkezett. Véleménye szerint a római jogi kutatások többsége a klasszikus római jogtudósok kazuisztikus döntéseket tartalmazó írásaira úgy tekint, mint kvázi

törvénykönyvekre, ugyanakkor a Római Birodalom joganyaga nem homogén, hanem többféle rétegződést mutat, és feltétlenül szükség van a nem jogi irodalomnak és az újonnan feltárt okiratok eredményeinek a kodifikált joganyaggal történő összevetésére.² Az összevetés során Jakab Éva természetesen előrebocsátja, hogy általános érvényű szabályok nem állíthatók fel a kazuisztika determináló szerepével, mértékével kapcsolatban, minden esetben mély alapkutatások vezetnek a válaszhoz.

A szerző először a Kr. e. 2. század szerződési gyakorlatát vizsgálja Cato *De agri cultura* című művének a hordóban lévő bor (folyó bor) eladásáról szolgáló szövegrészében (Cato agr. 148.)³ található szerződési minta alapján. A vizsgált időintervallumon kívül eső catói szerződési minták elemzését azért tartja elengedhetetlennek, mert a mű évszázadokig a korabeli nagybirtokosok kézikönyve volt, amely mezőgazdasági szaktanácsok mellett az értékesítés problémáira és az ajánlatos szerződési mintákra is kitért. A művet elemző korábbi római jogtudósok egyetlen definíciószerű szerződési modellt feltételezve akarták Cato szövegét értelmezni és a *Digesta* 18,6 *titulusa* alatti *fragmentumok*kal, jogtudósi kommentárokkal összhangba hozni. Jakab Éva azonban Cato szövegét nem szerződési mintának, hanem szerződésbe foglalási kényszer nélkül lehetséges kikötések halmazának tekinti. Minden egyes kikötés gazdasági tartalmát kontextualizálja a rendelkezésre álló sokrétű források alapján. Feltárja a korabeli gazdaság élethelyezeteit, s ennek ismeretében keres alternatív interpretációkat a klauzulákra, így próbálva rekonstruálni egy tipikus jogügylet lebonyolítását.

A szerző okfejtése szerint a Cato-szöveg bevezető kifejezése, a *hoc modo venire oportet* azaz „ily módon kell eladni” (Cato agr. 146–147) a magánszemélyek közötti árucseré-forgalomban a szokásokra, az általánosan bevett szerződési gyakorlatra, a *lex contractura*, az *oportere* pedig az általános üzletkötési formák meghatározóságára utalhat. A formulák feltehetően üzleti ajánlatként árverési hirdetés alapjául szolgálhattak, amelyben a gazda nyilvánosságra hozta azokat a szerződési feltételeket, amelyekkel ő (vagy megbízottja) meg kívánta kötni a szerződést az ajánlatot elfogadó partnerével. A catói szövegben található kontextualizált formulák a következők: a vevő a konszenzuális szerződéskötést (licitálás lezárását) követő három napon belül (általában szeptember–október hónapban) megjelenhet az eladó birtokán, hogy a megvett mennyiséget megköstolja. Ha elmulaszt élni ezzel a jogával (jogvesztő határidő), akkor a bor „megköstoltnak”, ezzel átvettnek minősül. Ha lényeges minőségi hibát állapít meg (*acor*, *mucor*), akkor határidőn belül egyoldalúan visszaléphet a szerződéstől. A bor átadása-átvétele és a kimérés többnyire január 1-ig zajlott le *culleus*onként az eladó által lemérve, a felek megállapodásának megfelelően. Csak olyan borral történhetett teljesítés, amely mentes volt a szerződésspecifikus hibáktól (nem *acor*, nem *mucor*). A kimérésig az eladó viselte a romlás minden kockázatát, ha szerepelt a szerződésben a *neque aceat*,

neque muceat kikötés, ami garanciakikötésnek tekinthető. A szerződési minta komplett alkalmazásakor két alkalommal történhetett borkóstolás: a szerződés megkötését közvetlenül követő három napon belül, amikor is a fenti két lényeges hiba miatt a vevő egyoldalúan visszaléphetett, majd a kiméréskor, ami garanciaígéret volt az *acor*, *mucor* eseteinek kizárását illetően. A kimérés után a vevő elszállíthatta a bort, de megállapodástól függően arra is volt lehetőség, hogy hosszabb ideig (az új szüretig) az eladó pincéjében tárolja a megvett bort.

A szerző a következő lépésben az Egyiptomban fennmaradt, a szállítási szerződéseket dokumentáló papiruszokat vizsgálja. Új megállapításai a következőkben foglalhatók össze.

A fennmaradt dokumentumok többnyire azonos szerződési minta alapján készültek. A dátum és a szerződő felek megnevezése után következett a jogügylet (*homologia*): az eladó elismeri, hogy teljes egészében átvette a (többnyire összegszerűen meg nem nevezett) vételárat, amely bizonyos mennyiségű bor ellenértékéül szolgál, és megígéri az eladott mennyiség elszállítását a következő szüret idején. Gyakran szerepel még az a garanciaígéret (jótállás), hogy az eladó a bort bizonyos határidőn belül kicseréli, ha romlottnak bizonyulna. A szerződést általában végrehajtási és szerződési bírságot kikötő klauzula zárja. A szállítási szerződéseket a fenti minta alapján augusztustól a következő év júniusáig kötötték a várható termésről.

Az okiratokat a szerző jogi szempontból két csoportra osztotta: a garanciaígérettel ellátott és a garancia nélküli szerződésekre. A garanciával okiratba foglalt szerződések tartalmazzák az eladó ígéretét, hogy a megsavanyodott, pimposá vált vagy rosszul kiforrt borért (*oinos oxos*, *ozomenos*, *apoiethos*) felelősséget vállal a következő (általában szürettől számított) négy vagy hat hónapos időtartamra, és az esetleg megromlott bort ki fogja cserélni. A második csoportba azok tartoznak, amelyek semmilyen utalást nem tartalmaznak a bor tartósságára és az eladó helytállására. Az eladó teljesítési kötelezettsége mellett legfeljebb a szerződési bírság szerepel. A két szerződéstípus közös jellemzője az, hogy mindig „új bor” kerül eladásra, amit a jövő szüret idején, *Meszore* hónapban (július 25.–augusztus 28.) kell majd elszállítani. Arra, hogy a felek melyik szerződési altípust kötötték, a jogi szakirodalom nem ad kielégítő magyarázatot. Pusztán logikai szempontok szerint a következő alternatívákat vázolja a szerző: *a*) a garanciaígéretnek nincs releváns hatása a jogügylet tartalmára, a garancia pusztán regionális jelenség, amelyet a jegyzői-írmoki gyakorlat honosított meg; *b*) a garanciaígéret jelenti a „jó vételt” az egyszerű garancia nélküli adásvétellel szemben; a jó vételnél az eladó megígéri, hogy helyt fog állni a bor megromlásáért (kellékszavatosság); *c*) végül az is elképzelhető, hogy a garancia alkalmazása vagy elhagyása technológiai okokra vezethető vissza, azaz a borkészítés módszeréből ered. A szakirodalom a szerzővel egybehangzóan topográfiai alapon nem talál jo-

gilag releváns különbséget. Valószínűbbnek látszik, hogy a garancia kikötése a privát autonómia, a szerződési szabadság körébe tartozott, és a felek alkuját képezte. A *b*) verziót a szerző szintén elveti azon az alapon, hogy ha az ún. „jó vételt” az egyszerű vétellel állítanánk szembe, akkor az eladó garanciaígérete a kellékszavatosság témakörébe tartozna. A kellékszavatosság az eladó helytállását jelentené mindazon rejtett fizikai hibákért, amelyek az áruban az eladás idején már fennálltak, de az áru gondos megvizsgálása esetén sem észlelhetők. Ez azonban csak akkor lenne így megmagyarázható, ha minden esetben kész, kiforrott bort adtak volna el, ami az eladáskor már romlott volt, de a vevő nem észlelte, nem észlelhette ezt a hibát. A papiruszokban fennmaradt szerződéseket azonban hónapokkal a szüret előtt kötötték meg, amikor a bor/must még nem is létezett. Ha a teljesítés a szüret idején musttal történik, akkor az áru még nem lehet ecetes, pimpos, rosszul kiforrott. A megromlás csak később következhet be, a kiforrás-erjedés, illetve a raktározás idején. Végül *c*) esetben a szerző megkísérli, hogy a garanciaígéretet technológiai okokra visszavezetve (a kockázatosztásból kiindulva) magyarázza. A borvételek mintegy kétharmadában (30 okirat) az eladó szerződésileg átvállalja a bor romlásáért a helytállást, azaz garanciát vállal, míg az okiratok egyharmadában ez hiányzik. A szerző okfejtése szerint – s ez egyben a tanulmány egyik jelentős újítása – a korábbi szakirodalom egységesen Cato modellje alapján értelmezte a kommentárokat, de még a papiruszokat is, amelyek szerint kész vagy forrásban lévő hordós bort adnak el *degustatio*val és kiméréssel. A bor azonban továbbra is az eladó pincéjében marad, ott tárolják a fogyasztásig, vagy legkésőbb a következő szüret kezdetéig. Ezzel szemben a papiruszok editorai kivétel nélkül úgy találják, hogy az eladott bort, mustot *Meszore* hónapban átadják a vevőnek, aki ezt azonnal el is szállítja. A tanulmány vállalkozik a két vélemény közti ellentmondás feloldására. Senki nem gondolt még arra, hogy gazdaságilag két modell is elképzelhető. A korábbi szakirodalom (Pringsheim, Bagnall, Rupprecht, Jördens) a két klauzulát sokszor összevonja és vegyes típusú szerződésekben látja a megoldást. Nem ismerik fel a garanciaígérettel és a nélkül kötött szerződések közötti fő különbséget, ami egyértelműen abból ered, hogy must vagy már kész bor az adásvétel tárgya. A garancia nélküli szerződéseknel új bort, mustot adtak el, amit a vevő azonnal el is vitt, és saját pincéjében érlelt saját hordóiban (ezt támasztják alá a szerző hordókról szóló megállapításai is)⁴. A borkóstolás (*degustatio*) külön szabályozása itt nem szükséges.

A garanciaígéretet tartalmazó szerződéseknel viszont a bormak az eladó pincéjében kell maradnia, hiszen a bor állandó kezelést igényel, és a vevő csak hónapokkal később jött érte, hogy elszállítsa. *Degustatio*ra két időpontban is sor kerülhet a bortermelés technológiai folyamatának függvényében: az ún. kezdeti *degustatio*, amely a szerződésalkötés folyamatát zárja le, és visszalépési jogot biztosít a vevőnek, illetve a garan-

ciális szerződéseknél a jótállási határidő végén (töbnyire *Tybi* havában).

A tanulmány ezt követően a papiruszokból felállított modell latin forrásokban, klasszikus római jogászok kommentárjaiban fellelhető nyomai után kutat (mivel borról szóló adásvételek nem maradtak ránk az ókori Rómából).

A szerző először Gaius egyik, a szakirodalmat megosztó, ellentmondásokkal teli, interpoláció vádjával illetett *fragmentumát*⁵ vizsgálja, amelyet a tudományos kutatások során többen elvetettek mint lehetséges forrást. A tanulmány ezzel szemben kiemeli a források pozitívista szemlélettel történő megközelítésének fontosságát, és ahelyett, hogy Gaius szakmai hitelét, munkáját kétségbe vonná, először alternatív utakat keres a *fragmentumban* található ellentmondások feloldására. Abból indul ki, hogy nem történt interpoláció, és megpróbálja Gaiust a papiruszok tükrében olvasni.

Gaius Catóhoz hasonlóan hordós, forrásban lévő borról (*vina in doliiis*) beszél. A szöveg első fordulata tartalmaz egy további részt, amely a papiruszok szövegére emlékeztet (*vina quae in doliiis erunt*, azaz a bor még nincs kész a szerződés megkötésének idején, tehát *res futura*). Az adásvétel tárgya tehát a papiruszokhoz hasonlóan olyan új bor/must lehetett, amely a következő termésből származik. Gaius tömören fogalmaz és több tényállási variációból indul ki (*de bonitate adfirmare, nihil adfirmare* vagy *degustatio* kikötése a vevő javára), attól függően, hogy a felek milyen szerződési modellt követhettek. Az első esetben az eladó garanciaígéretben vállalta a bor jó minőségét, viselve a megromlás kockázatát. Ez az eset hasonlít arra a papiruszokból már jól ismert modellre, ahol az eladó megígérte, hogy a bor kiváló minőségét *Tybi* haváig (december 27.–január 25.), vagy tovább vállalja. A garanciaígéret objektív, véltenségtől független. (A papiruszok erre az esetre a bor kicserélését helyezik kilátásba, de Gaius erre nem tér ki.) A második esetben nincs garanciaígéret a szerződésben, az eladó nem vállalja a jótállást és a *degustatio* kedvezményét sem. A *periculum est emptoris* elve érvényesül. A harmadik eset a második mondat utolsó félmondata: „ha nem kóstolta meg, vagy a borkóstolásnál rosszul ítélte meg a minőséget”. Itt a *degustatio* kikötésével való vételre utal, amely egyoldalú visszalépési jogot jelent a vevő számára, ha a borkóstolásnál az áru minőségi hibáját észlelte. A *fragmentum*nak ez a része harmonizál a catói szerződésmintával is (ha nem jelenik meg időben, akkor megkóstoltnak és átvettnek kell tekinteni, amivel a veszély átszáll a vevőre, feltéve hogy nincs további *periculum*-szabályozó kikötés [*mensura*] vagy második *degustatio*). Ezek a formulák a papiruszokból szintén rekonstruálhatók. Az utolsó mondat pedig mindhárom tényállási variációra vonatkozhat, mert arra figyelmeztet, hogy a konkrét veszélyviselési klauzulák tartalmától függetlenül az eladó mindig köteles a *bona fides* követelményeinek eleget tenni. Gaius tehát a *lex contractus*ból indult ki, és nem a diszpozitív jogból. A veszélyviselési klauzulák megértéséhez fel kell tárnai a veszély fogalmának tartalmát

is. A veszély esetei lehetnek a borkészítés különböző fázisai folytán bekövetkezők, emellett a klasszikus *vis maior* esetei is. Róma jogásza a bor adásvételét tárgyaló kommentárjaikban (*Digesta* 18,6) szinte egyáltalán nem foglalkoztak *vis maior* eseményekkel, kizárólag a szerződésspecifikus kockázatra koncentráltak. Ezeket a rizikófaktorokat a klasszikus felelősségi tanban részben a *vis maior*, részben a *casus minor*, illetve az ezért fennálló *custodia*-felelősség fogalma alá sorolnánk, de gondosság elmulasztása folytán a *culpa* fogalma alá is tartozhatnak. Elhatárolásuk dogmatikailag igen problematikus, de a szerződési *praxis* kidolgozott két tipikus mellékegyezményt a bor eladására, amelyek pontosabban elosztják a kockázatot, mint a dogmatika bármilyen alapelve, kombinációjuk pedig a szerződési modellek számos variációját teszi lehetővé. A *praxis* találó szerződési kikötésekben gondolkodott, amelyek a tipikus káresemények egy-egy csoportját fogják át, és ezek kockázatát a felek jogviszonyaiba telepítik. Ezeket a szerződési kikötéseket azonban nem mindig lehet hézagmentesen beilleszteni a kifinomult dogmatika zárt rendszerébe. A kompilátorok a D. 18,6 cím elejére Ulpianus egy kommentárjából választottak ki egy hosszabb idézetet. (Köztudott, hogy Iustinianus bizottsága igyekezett minden *titulus* elején irányelveket vagy a legfontosabb alapfogalmakat rögzíteni.) Kézenfekvő, hogy Ulpianus gondolatai (D. 18,6,1,3 Ulp. 28.ed.) vezérfonalként szolgálnak. Ulpianus példálódzó, de két markáns csoportra osztható felsorolást ad a kockázati tényezőkről: a minőség romlása, valamint a mennyiség csökkenése. A szerződés megkötése után, de az átadás előtt bekövetkehetnek olyan minőségi vagy mennyiségi változások, amelyek következtében a teljesítés nem lesz szerződésszerű. A modern szakirodalom a speciális borvételi problémákra koncentrált, és figyelmen kívül hagyja a „megrepedt tárlóedényeket”. Egyes szerzők már zavarosnak is találják Ulpianust, és feltételezik, hogy összetéveszti a fogalmakat, és összemossa a *periculum* és a *custodia* határát. Jakab Éva szakít a modern dogmatikai gondolkodás szigorú definícióival, és a szerződési kikötésekből kiindulva Ulpianus nyomdokán fogalmazza meg új koncepcióját. Ulpianus a *periculum* eseményeit két csoportba sorolja, a *qualitas* és a *quantitas* kockázatába. Az *acor*, *mucor* és a borkészítés egyéb hibái a minőséget rontják, míg az edények törése vagy a lopások a bor mennyiségét veszélyeztetik. Ulpianus a tipikus mellékegyezményeket tárgyalja, melyek a rizikófaktorok e két leglényegesebb csoportját rendezik: a *degustatio* a minőség, a *mensura* pedig a mennyiség kockázatát. Iustinianus kompilátorai ragaszkodtak Ulpianus rendszeréhez. A modern római jogi szerzők persze már korábban is felismerték, hogy a borvételnél speciális mellékegyezmények fejlődtek ki, melyek a kockázatelosztást szabályozták. Ezeket azonban három csoportba sorolták: *emptio ad mensuram*, *emptio ad degustationem* és *per aversionem* vétel, amelyeket joghatások szerint szigorúan elkülönítettek. A valóság azonban bonyolultabb volt. A Jakab Éva által elemzett dokumentumok igazolják, hogy a *degustatio* és a *men-*

surra különböző rizikófaktorokat szabályozó klauzulák, amelyek a felek által szabadon kombinálhatók is voltak, attól függően, hogy a borkészítés technológiájának melyik fázisában alkalmazták őket. A *periculum* jelentéstartalmát tehát célszerű a borvételnél szerződésspecifikusan definiálva a konkrét adásvételi típuson belül értelmezni.

A tanulmány két jelentős, borral foglalkozó császári rendeletet (C. 4,2,10, Impp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Egi Crispino; C. 4,49,12)⁶ is megvizsgál a szerződési gyakorlat eredményeinek szempontjából. A két forráshelyet a iustinianusi kodifikáció szétválasztotta és a *Codex* két különböző részébe sorolta őket. A 294-ben Diocletianus és Maximianus császár nevében egy boreladásról szóló jogvitában hozott Egi Crispinusnak címzett *rescriptum*ba foglalt elvi állásfoglalás nehezen interpretálható, a kutatókat régóta foglalkoztató tényállást tartalmaz, amelynek ellentmondásait az interpolációkutatás módszereivel eddig nem sikerült feloldani. Jakab Éva, a forráshelyet a szerződési gyakorlat oldaláról megközelítve, abból indul ki, hogy a klasszikus római jogászok és a császári kancellária számára a szállítási szerződések gyakorlata ismert lehetett, és ezek tükrében kell újraolvasni a *rescriptum*ot. A szöveg magyarázata elveti a korábbi interpolációs gyanúsításokat és a hagyományos értelmezési variációkat. A módszere segítségével rekonstruált tényállási verzió szerint Egi Crispinus szállítási szerződést kötött, valószínűleg östermelőkkel. A szerződés megkötésekor – a papiruszokban megfigyelt gyakorlathoz – előre kifizette a vételárat. A készpénz átadásáról azonban óvatosságból nem adásvételi, hanem kölcsönszerződési okiratot állítottak ki. Ez a jegyzői előrelátás azt a célt szolgálhatta, hogy lehetetlenülés (a termés *vis maior* következtében való elpusztulása) esetén a vevő (hitelező) könnyebben vissza tudja perelni az általa előzetesen kifizetett vételárat. Az adásvételi szerződést jóval a szüret előtt köthették meg (hasonlóan a görög–egyiptomi gyakorlathoz). A felek ilyenkor a bor átlagos, várható árából indultak ki, s mivel a szerződéskötés és teljesítés között hat–nyolc hónap is eltelhetett, így a felek nem tudták meghatározni a teljesítéskori piaci árat (de nem is volt cél, hogy szerződéskötéskori piaci áron cseréljen gazdát a bor, hiszen a vevő előteljesítése árcsökkenő tényező volt). A jogügylet kockázata abban állt, hogy a teljesítéskori piaci ár lényegesen magasabb vagy alacsonyabb volt az eredetileg kifizetett vételárnál. Esetünkben lényegesen magasabb, így az eladók igyekeztek szabadulni a teljesítési kötelezettség alól. Az eladók *stipulatio* formájában is megígérték a kikötött mennyiségű bor szállítását. A császári kancellária ennek ellenére az *actio empti* ajánlotta Crispinusnak. Ez azzal magyarázható, hogy a *stipulatio*ban általában kártérítési átalánynak tekinthető szerződéses bírságot rögzítettek a felek nem teljesítés esetére (ez a hellenisztikus joggyakorlatban másfélszeres értéket, azaz a kifizetett vételár másfélszeresét jelentette), s mivel – a szerző logikus okfejtése szerint – a bor ára oly mértékben emelkedhetett, hogy a bírság mértékét

is lényegesen meghaladhatta, így az eladók azzal akartak szabadulni a kötelemtől, hogy inkább készpénzben, mint borban fizetik vissza Crispinusnak az általa előre kiegyenlített vételárat. A jogász azonban átlátta a helyzetet, és elutasította ezt a megoldást. Ehelyett szerződésszegés miatt *interesse* értéket kellett az eladóknak a vevő részére megfizetni. A császári rendeletek tehát a papiruszok tükrében alátámasztják az eddig felállított modelleket, és olyan kérdéseket is megválaszolnak, amelyekre pusztán a papiruszok alapján nem lehet kellő felvilágosítást találni: pl. mi történik, ha az eladó nem szállítja az előre kifizetett mennyiséget. Az eset kapcsán láthatóan nem szabadult a kötelemből az előre átvett vételár visszafizetésével. Kártérítést kellett fizetnie a vevő számára, mégpedig annyit, amennyiért a vevő azonos mennyiségű és minőségű bort tudna vásárolni a szerződészegés időpontjában.

A szerző folyamatosan és meggyőzően bizonyítja, hogy a hagyományos tézisek megdőlnék, ha a jogélet, a szerződési praxis aspektusából, és nem kizárólag dogmatikai besorolásuk szerint vizsgáljuk meg ugyanazt a jogintézményt. Ez azonban nem csábítja arra, hogy általánosítson. A foglalt jogintézményének elemzése során a mai jogéletre is kihatással lévő megállapításokat tesz. A foglalt az uralkodó szakirodalom szerint (Pringsheim) a görög–hellenisztikus jogban gazdaságilag jelentéktelen jogintézmény volt, és mindkét szerződő félnél szankcióként funkcionált. Ez a megállapítás azonban Jakab Éva szerint a 19–20. századi pandektista hagyományokat követő magánjog dogmatikájában gyökerezik, amely kizárólag a kodifikált római jog szemszögéből vizsgálta a jogintézményt. Mivel a szerző kevés *arrabón* (foglalt) fizetésével kötött borvételi szerződést talált, ezért néhány egyéb dokumentumot is bevont a vizsgálódásába.⁷ A talált dokumentumokban két, a foglalt szempontjából releváns témakört elemez: a foglaltóra vonatkozó „törvény” (*nomos arrabónón*) és a jogvesztő kikötés (*arrabón anaporiphos*) problémáját. A foglalt az utóbbi évben feltárt papiruszok anyagában a leggyakrabban ingatlanok adásvételénél fordult elő, kikötésénél okirati formaként általában a *homológiát* választották. A vevő bizonyos összeget foglaltóként fizetett, a teljes vételár megjelölése mellett. A hátralékos vételár kiegyenlítésére a felek határidőt tűztek ki. Az eladó megígérte, hogy a teljes vételár átvétele után gondoskodik a *katagraphénak*, a tulajdonjog bejegyzésének a vevő javára való végrehajtásáról. Majd a szerződéstől visszalépés esetén szabályozták a foglalt jogi sorsát: ha a foglaltot fizető vevő nem fizeti ki a hátralékos vételárat, akkor veszítse el az *arrabónt* az eladó javára. Az uralkodó szakirodalmi nézet szerint az eladót (a foglaltot átvevő szerződő partnert) is szankcionálta az *arrabón*. Ha visszalép a szerződéstől, kétszeresen köteles a foglaltot visszafizetni. A magyar Ptk.-ban is tovább élő, kölcsönösen szankcionáló foglalt az uralkodó nézet szerint egy konkrét törvényre vezethető vissza. A szakirodalom (Pringsheim) abból indul ki, hogy a *nomos* szó alapján a jogkövetkezmények (a konkrét megállapodástól függetlenül) jogsza-

bály alapján álltak be (hasonlóan a mai szabályokhoz), egy hatályos törvényi szabályozásra utalnak vissza. A szakirodalomban pusztán arról folyik a vita, hogy mikor keletkezhetett ez a törvény. A kutatók kivétel nélkül a kulcsfontosságú papiruszra utalva (BGU II 446, Fayum, 158-9)⁸ azt a nézetet vallják, hogy a foglalós jogügyletek szankcióját törvényi előírás rögzítette Egyiptomban. Az újonnan feltárt papiruszokat áttekintve azonban a szerző megállapítja, hogy a *nomos arrabónón*, amire mindenki hivatkozik, csak ebben az egy papiruszban olvasható, és Pringsheim pusztán emendálta ezt a kifejezést egy másik okiratban (BU I 240, Fayum, 167-8), azaz a töredékesen ránk maradt szöveget az első mintájára kiegészítette. A szöveg interpretációjában kulcsfontosságú a *nomos* szó jelentése, ami Jakab Éva indoklása szerint csak a szótárak első jelentéseként értelmezhető törvényként vagy rendeletként, jelen esetben is inkább helyi szokásjogot, regionális szokásokat jelent.

Az *arrabón anaporiphos* kikötés a foglalókban kötött vételeknél a foglalót adó felet sújtó jogkövetkezményt jelöli: a foglaló visszaadhatatlan, azaz szerződésszegés esetén az átvevőnél (eladó) marad a vételár első részlete vagy foglaló gyanánt, nem követelhető vissza. Az *anaporiphos* jelző tehát a jogvesztő kikötés megjelölése. Ez azonban nem tekinthető minden foglalóval kötött jogügylet természetes tartalmi elemének (*naturalia negotii*), nem áll be automatikusan, csak szerződési kikötés (*lex contractus*) erejénél fogva. Nem létezett diszpozitív norma erre a joghatásra sem. A foglaló jogintézményét a szakirodalomban uralkodó nézettel szemben Egyiptom provinciában semmilyen törvény, helytartói vagy császári rendelet nem szabályozta. Pusztán az általánosan használt szerződési minták elterjedtsége által érvényesült az a szokás, hogy a felek elállás esetére szerződésükben kikötötték a jogvesztést az eladó javára. Ezzel párosulhatott az az eladót fenyegető kikötés, hogy a vevő tulajdonjogának bejegyeztetését megtagadva a foglaló kétszeresét köteles visszafizetni szerződéses bírságként. De a papiruszokon végzett vizsgálat szerint az eladó a legtöbb

foglalós jogügyletnél jogkövetkezmény nélkül visszaléphetett, pusztán a foglaló egyszerűsének visszaadásával, „*duplumra*” menő felelősség csak az ingatlanról szóló, Kr. u. 1–2. századból származó adásvételekben, és csak arra az esetre vonatkozott, ha az eladó a vételár maradéktalan kiegyenlítése ellenére nem intézkedett a vevő tulajdonjogának bejegyzése (*katagraphé*) érdekében. A szerződési praxis jelenségei tehát semmiképpen nem alkalmasak a generális kiterjesztésre. A szerző itt is hangsúlyozza, hogy az ókorban alig létezett törvényi szabályozás a kereskedelmi jogban vagy a szerződéses felelősségi joghoz tartozó jogintézmények vonatkozásában. A klasszikus római jogászok korán, már a preklasszikus korban ismerték, dogmatikailag mégis kidolgozatlanul hagyták (Gaius 3,139 és D. 18,1,31 pr. és Inst. 3,23 pr.) az *arra* (görög forrásokban *arrabón*) jogintézményét. A terminológiában sem voltak következetesek; a felek a szerződéskötéskor átadott, olyan összegre, melynek célja az volt, hogy a vevőt a hátralékos vételár határidőn belüli kiegyenlítésére szorítsa, használhatták a *pars pretii* (D. 18,5,10) *arra*, *certa pecunia* (D. 18,3,8) vagy *alio nomine* (D. 18,3,6) kifejezést. Kézenfekvőnek tűnik tehát a szerző által a római jogi kutatásokra következetesen javasolt módszer: a jogeseteket a szerződési gyakorlat szempontjából kell elemezni, és jelentőségét a *praxis*ból kiindulva kell felülvizsgálni.

A szerző levezetései világosan szemléltetik, és hátróztatottan kiállnak amellett, hogy az *Imperium Romanum* gazdasági életének szerződési gyakorlatában szoros rokonság állapítható meg a szigorúan római és a hellenisztikus jogkör között, merev szeparációjuk mindkét tudományterület fejlődésére nézve hátrányos. A szerző módszertani újításával, a szerződési *praxis* előtérbe helyezésével, a *primer* források interpolációmentes, pozitívista szemléletű olvasatával, a görög és latin források görcsös szeparálásának elvetésével olyan új, látványos és izgalmas eredményeket hozott, amelyek általános érvennyel bírnak, és új lendületet adnak a római jog kutatásának.

Szabó Erzsébet

Jegyzetek

¹ Köteles-e a vevő kifizetni a vételárat, ha az adásvétel megkötése után, de még a dolog átadása előtt az adásvétel tárgya megsemmisül, vagy úgy rongálódik meg, hogy az egyik félnek sem róható fel?

² Ludwig Mitteis: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs* (Leipzig, 1891)

³ *Vinum in dolis hoc modo venire oportet. (1) Vini in culleos singulos quadragenae et singulae urnae dabuntur. Quod neque aceat neque muceat, id dabitur. (2) In triduo proximo viri boni arbitrato degustato. Si non ita fecerit, vinum pro degustato erit; quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent. (3) Vinum accipito ante K. Ian. primas. Si non ante acceperit, dominus vinum admetietur. Quod admensus erit, pro eo dominus resolvito. Si emptor postularit, dominus ius iurandum dabit verum fecisse. (4) Locus vinis ad K. Octobres primas dabitur. Si ante non deportaverit, dominus vino quid volet faciet Cetera lex, quae oleae pendent.*

⁴ A kettős modell a hordókra vonatkozó szerződési kikötésekben is jól látszik. A felek azokban a szerződésekből, amelyek nem tartalmaznak garanciaigéretet (13 szerződés), a hordók kérdését szinte mindig szabályozzák. Az esetek túlnyomó többségében, hét esetben a vevő az, aki a hordókról gondoskodik, négy esetben az eladó állítja a hordókat, ezekben az esetekben azonban valószínűleg speciális borkészítési eljárásban állapodtak meg, csúcsborok készítéséről, amelyeket *amphorák*ba fejtettek. A maradék két esetben szabályozatlan marad a hordók kérdése, de az a szerző szerint inkább hasonlít kölcsönszerződésre, így veszt relevanciájából. A másik eset az, amikor a felek kifejezetten garanciaigéretben állapodtak meg. Itt a bor az eladónál maradt, nála következett be a forrás, érlelés és zömében ő biztosította a hordókat is. 30 elemzett okirattól 14 esetben nem szabályozták a hordók kérdését, mert a szövegkörnyezetből kiderült, hogy egyértelműen az eladó pincéjében állt a bor a ki-

forrás ideje alatt. További 14 esetben ugyan a vevő szállította a hordókat, de a kutatás eredményeként feltárt tényállásokból 6 esetben ez különleges gazdasági okok miatt történt (pl. speciális borkészítési eljárás, amihez új edények kellettek) és a bor ezekben az esetekben is az eladó pincéjében maradt. Őt esetben az okirat szövege sérült, a szerződés szövege emendált. A maradék három esetből egy inkább kölcsönszerződésre hasonlít. Maradt tehát két szerződés, ami a hipotézis ellen szólna, de ez arányaiban csekély, kb. 7%, így a szerző bizonyítottan találja feltevését.

- ⁵ Ha (jövőbeli) hordós bort adtak el, és mielőtt a vevő elszállítaná, magától megromlik, akkor az eladó felel a vevőnek, ha a jó minőséget garantálta. Viszont ha nem garantálta, a vevő viseli a veszélyt; mert ha nem köztolta meg, vagy a borkóstolásnál rosszul ítélte meg, akkor is csak magának tehet szemrehányást. Azonban, ha az eladó tudta, hogy a (bor) minősége nem tart el addig a határidőig, amikor el kell szállítani, s mégsem figyelmeztette erre a vevőt, akkor helyt kell állnia minden kárért, ami a figyelmeztetés elmaradásából ered.

Si vina quae in doliis erunt venierint eaque, antequam ab emptore tollerentur, sua natura corrupta fuerint, si quidem de bonitate eorum adfirmavit venditor, tenebitur emptori; quod si nihil adfirmavit, emptoris erit periculum, quia sive non degustavit sive degustando male probavit, de se queri debet, plane si, cum intellexeret venditor non duraturam bonitatem eorum usque ad in eum diem quo tolli deberent, non admonuit emptorem, tenebitur ei, quanti eius interesset admonitum fuisse.

- ⁶ C. 4.2,10: „Azáltal, hogy többek többféle kötelezettségének a bizonyítékát egyetlen okiratba foglalták, a végrehajtás nem akadályoztatik. Ha ugyanis a pénzösszegért, amit kölcsönként adtál át, (a te adósaid) neked a *stipulatio* formájában feltett kérdésre bort ígérték meg, a megkötött ügylet megbánása a jogszerűen megkötött szerződést nem teszi érvénytelenné.”

Imp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Egi Crispino: Eo, quod a multis proprii debiti singulorum obligationis uno tantum instrumento probatio continetur; exactio non interpellatur. Nam si pro pecunia quam mutuo dedisti tibi vinum stipulanti qui debuerant sponponderunt, negotii gesti paenitentia contractum habitum recte non constituit irritum.

C. 4.49.12: „Mivel a bor megromlásának veszélyét, amelyet határozott dologként (*certum*) vettek meg, a vevő viseli, úgy az ár-emelkedésből származó haszon is őt illesse. És ugyanígy helyes az, hogy ha meghatározott minőségű és mennyiségű bort adtak el, akkor a szerződésben foglaltakat híven be kell tartani: Ha (a megállapodott árut) nem szállítják, akkor az *actio emptiva* nem a (nem szállított) mennyiség árát, hanem az *interesse* értékét lehet követelni.

C. 4.49.12: *Sicut periculum vini mutati, quod certum fuerat comparatum, ad emptorem, ita commodum aucti pretii pertinet, utque hoc verum est, sic certae qualitatis ac mensurae distracto vino fidem placitis servandum convenit: quo non restituito non pretii quantitatis, sed quanti interest empti competit actio.*

- ⁷ P. Cair. Zen. III 59446 (Kr. e. 3. sz.): ez két borkereskedőnek a termelőhöz írt levele, melyben arról, esetleges foglalóról tudakolódnak. A foglaló említése itt inkább készvételre utal és nem szállítási szerződésre. A P. Ent. 34 (Magdala, Kr. e. 218.) foglalóból eredő jogvitáról tudósít. A vevő a szerződéskötéskor foglalót fizetett, a bor részletekben történő elszállítása és megfizetése mellett. Mivel kevesebbet szállítottak le a vevőnek a megállapodásban szerepeltnél, írtak egy panaszlevelet, hogy kényszerítsék az eladót a pótlásra. A P. Heid. VI. 376 (Herakl. Kr. e. 220) hasonló eset, SB X 10211 (? , 1–2. sz.), SB XIV 12176 (? , 2. sz.)

- ⁸ A hivatkozott klauzula így szól: „Ha (az eladó) a *katagraphé* nem teljesíti, ahogy írva van, akkor a foglaló kétszeresét fizesse meg, a foglaló *nomosa* értelmében.”

Varga Norbert kötetének témájául sokak által érintett és taglalt, de átfogóan kevesek által feldolgozott kérdést választott, nevezetesen a magyar állampolgársági jog 19. századi történetét. A munka jó néhány aktualitást is hordoz, hiszen például az újra és újra a politikai viták előterébe kerülő kettős állampolgárság kérdéséhez kiváló adalékokkal szolgál az értekezés. Az 1848 után kibontakozó magyar állampolgársági jog és az állampolgársági jogot elemző alkotmányjogi tudományosság rendre beleütközött olyan problémákba, mint a birodalmi állampolgárság, a közös osztrák–magyar állampolgárság, a horvát-szlavón területek polgárainak állampolgársága, az egykori, valamikor a Szent Korona országaivá hódoltatott területek lakosainak állampolgársága, a magyarországi nemzetiségek és etnikumok viszonya a magyar politikai nemzethez és állampolgársághoz, esetleg saját nemzetállamuk állampolgárságához, vagy a trianoni békeszerződést követő, elcsatolt területek magyarságának állampolgárságához fűződő viszony, s. i. t. A szerző témaválasztásával egy szakmailag izgalmas, történetileg érdekesítő, politikailag tanulságos kérdés feldolgozása mellett döntött, melynek tárgya (az 1879:50. tc.) ráadásul a magyar kodifikációtörténet egyik nagy alkotása lett a maga hetvenesztendős históriájával. Kevés magyar tör-

A honfiúsítástól az állampolgárság elnyeréséig

Varga Norbert: A magyar állampolgársági jog a 19. században
Értekezések a Jogtudomány Köréből
Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013, 427 o.
ISBN 978 963 5 9270 3 / ISSN 2062-9222

vénykönyv dacolhatott ily soká a magyar törvényhozás módosítási hajlamaival.

„A polgári átalakulást megelőzően a magyar nemesség foglalta el azt a helyet az alkotmányos rendszerünkben, amelyet a jogegyenlőség elvének megvalósítása után az állampolgárok töltöttek be. A sarkalatos jogok, melyeket korábban csak a nemesek élveztek, állampolgári szabadságjogokká módosultak.” A szerzőnek (és idézett forrásainak) ez, a dolgozatban rendszeresen újra és újra felbukkanó megállapítása világos határkarókat ver le az